

BOEKBESPREKINGEN

Joeri Vancoillie en Jef Verhoeven, *Sociale Processen. De eenheid van de sociologie als een verschil in het veelvoud*, Acco, Leuven/Amersfoort, 1999, 228p.

De sociologie heeft geen duidelijk beeld van zichzelf. Wanneer men tien sociologen vraagt waarin nu eigenlijk de specificiteit of eenheid van hun vak bestaat, krijgt men waarschijnlijk ook tien verschillende antwoorden. Ieder zal vanuit het eigen specialisme een tentatieve omschrijving naar voren schuiven. Sommigen zullen het methodische en onderzoeksmatige karakter van de wetenschap van het sociale onderstrepen, anderen zullen de nadruk leggen op de identificatie en studie van sociale problemen, nog anderen zullen de eigen aard van de 'moderniteit' of de sociologische tijdsdiagnostiek beklemtonen. Wat al die verschillende omschrijvingen kan of moet verbinden is niet altijd even duidelijk. Pogingen om al die verschillen op een gelijke noemer te brengen, lopen veelal op niets uit. Ofwel verzandt men in nietszeggende vaagheden ofwel in een onoplosbaar meningsverschil met de collega's. Daarom is het vaak beter de feitelijke sociologische pluraliteit te laten voor wat ze is en de verschillende genres, specialismen en theorieën naast en door elkaar te laten bestaan, zonder aan die veelheid een overkoepelende identiteit te willen toekennen.

Dat lijkt het uitgangspunt te zijn van dit boek van Joeri Vancoillie en Jef Verhoeven, twee Leuvense theoretische sociologen. Het werk poogt aan de hand van een vijftal sociologische thema's een proeve te geven van de heterogeniteit van de hedendaagse theorievorming. Het draagt de toepasselijke ondertitel '*De eenheid van de sociologie als een verschil in het veelvoud*'. Daarmee onderstrepen de auteurs dat de sociologie en in engere zin de theoretische sociologie enkel bijeengehouden wordt door verschillen of 'differenties'. "Juist omdat er een veelheid van theorieën is, waarin elke theorie van elke andere verschilt, en dat dan telkens op een verschillende manier, heeft elke theorie een verschillende notie van de eenheid van de veelheid", zo merken Vancoillie en Verhoeven op (blz. 13). De aandacht voor de sociologische en theoretische heterogeniteit wordt hier dus hoog in het vaandel gevoerd. In de presentatie van verschillende sociologische theorieën heeft dit boek er daarom "niet naar gezocht om de vigerende tegenstellingen via de doolwegen van de analytische rechtlijnigheid terug te voeren op één gemeenschappelijk punt. Dat zou erop neerkomen het meeste te elimineren van wat aan de tegengestelde bewegingen positief en karakteristiek is. In plaats daarvan werd er juist naar gestreefd om de effectieve positiviteit en het oninwisselbare karakter van elk sociologisch theorie-

construct in de verf te zetten", zo omschrijven de auteurs hun doelstellingen in het woord vooraf. Vraag blijft dan natuurlijk hoe deze heterogeniteit toch een zekere ordening en systematiek verkrijgt. Hoe wordt de onreducerbare veelheid van de sociologische theorie in dit boek gerangschikt en gepresenteerd?

Alvast niet volgens traditionele ordeningsprincipes als het opdelen van theorieën in scholen (bv. een gecanoniseerde auteur en zijn volgelingen) of stromingen. Zulke onderverdelingen functioneren volgens Vancoillie en Verhoeven als 'etiketteringen' die vaak meer verduisteren dan ze verhelderen. Het opdelen in scholen wordt daarom zoveel mogelijk vermeden. Ook de historische weg wordt niet gevolgd: "ontwikkelingen en gebeurtenissen verdragen geen rechtlijnige en ondubbelzinnige schets. Het is geen verhaal van "eerst dit en daarna dat" (blz. 16). De in dit boek gepresenteerde thema's worden daarentegen gegroepeerd en geordend via de notie 'sociologische processen'. Dit ordeningsprincipe is, zoals ook de auteurs benadrukken, contingent, ook anders mogelijk. Het gebruik van de procesnotie als rode draad doorheen de tekst is echter zeer verdedigbaar. Het beklemtonen van het temporele of procesmatige karakter van de sociale werkelijkheid sluit immers goed aan bij het huidige theoretische klimaat. Toonaangevende theorieën als die van Giddens, Bourdieu of Luhmann leggen er sterk de nadruk op dat het sociale leven zichzelf vormt en structureert doorheen en aan de hand van *tijd*. Dat verschilt nogal van het gangbare sociologische vocabulaire van de jaren vijftig of zestig dat - ietwat simplificerend gesteld - eerder gericht was op toestanden dan op processen. Men sprak van structuren in plaats van structuratie, van bureaucratie in plaats van bureaucrativering. Men ging uit van het beeld van een betrekkelijk hechte sociale structuur, bestaande uit instituties, handelingen en normen, waaraan een stabiliserende en normaliserende kracht werd toegekend. Ondertussen wordt meer de nadruk gelegd op "de instabiliteit van structuren, een instabiliteit die ze danken aan de vluchtigheid van hun elementen" wat "niet uitsluit dat deze sociale structuren een leven op hun eigen leiden", zo schrijven Vancoillie en Verhoeven (53). Structuren worden getemporaliseerd, zoals dat in Luhmanns autopoietische systeemtheorie heet, die - niet toevallig - een diepgaande invloed op dit boek heeft uitgeoefend.

Het temporele of procesmatige karakter van de sociale werkelijkheid wordt in deze studie nader uitgewerkt aan de hand van vijf thema's: socialisatie, semiose of tekengebruik, macht, bureaucrativering en kennis. De richting van de argumentatie bestaat er telkens in de verschillende sociale fenomenen niet zozeer als toestanden voor te stellen, maar wel als doorlopende, zichzelf steeds vernieuwende en alledaagse processen. Daartoe passeren eerst de klassieke bijdragen de revue, waarna de meer recente, procesmatige herwerkingen van elk thema aan bod komen. Zo gaat het eerste hoofdstuk over 'socialisatie en het zelf' eerst in op de theorieën van o.m. Mead en Freud om daarna - met Erving Goffman - een theorie van 'alledaagse processen van socialisatie' te omschrijven. Trefzekere voorbeelden uit Goffmans interactietheorie maken duidelijk hoe socialisatie als een situationeel, zich in de alledaagse interactie ontwikkelend proces kan worden gezien. Ook wanneer naar het einde van het hoofdstuk toe de aandacht verschuift naar 'historische persoonlijkheids-

pes', wordt een procesvisie (Elias' civilisatietheorie) geprefereerd. De werkwijze in de volgende hoofdstukken is gelijkaardig. De klassieke bijdragen over semiose en haar sociale functies (De Saussure, Peirce, Durkheim e.a.), macht (Marx, Weber) en bureaucratie (Weber, Merton) worden vergeleken met meer dynamische en op de alledaagse interactie gerichte perspectieven. Vooral etnomethodologische en interpretatieve sociologieën genieten hierbij de voorkeur. Het laatste hoofdstuk over weten en kennis wijkt een beetje af van dit parcours. Het accent komt namelijk minder op 'micrologische' interactietheorie en meer op algemene maatschappijtheorie te liggen. Hier zijn meer omvattende problemen als sociale evolutie, ideologie en tijdsdiagnostiek aan de orde - wat tevens resulteert in een iets moeilijker en abstracter hoofdstuk. De verschillende thema's komen aan bod doorheen een historische schets van de kennissociologie: Mannheims blauwdruk voor een algemene, relativistische kennissociologie, met haar uitlopers naar de discussie over het einde van de ideologie (Bell), wordt vergeleken met de recentere bijdragen van het postmodernisme (Lyotard) en de Luhmanniaanse systeemtheorie, die kennis niet langer terugwijst naar subjecten, sociale klassen of groepen, maar wel naar de algemene maatschappijstructuur.

De presentatie van de verschillende sociologische thema's aan de hand van de procesnotie mag mijns inziens geslaagd heten. De ambities van de auteurs blijven echter beperkt: ze kiezen ervoor de verschillende theoretische posities zo helder mogelijk te presenteren en te vergelijken. Men heeft wel oog voor een meer algemene theoretische evolutie die in toenemende mate de nadruk legt op temporaliteit en heterogeniteit, maar eigenlijk wordt die algemene evolutie nergens expliciet of systematisch gethematiseerd. De voornaamste inzet van dit boek, dat overigens als cursustekst theoretische sociologie aan de Leuvense universiteit wordt gebruikt, lijkt me dan ook op pedagogisch vlak te liggen. Er wordt duidelijk gemaakt hoe verschillende theoretische perspectieven eenzelfde thema op heel verscheidene wijze conceptualiseren. Diverse sociologische theorieën worden trefzeker en correct weergegeven. Talrijke schema's vatten de argumentatie visueel samen. Dit alles gebeurt meestal in een heldere, 'pedagogische verantwoorde' stijl. In sommige passages, zeker naar het einde van het boek toe wordt het de lezer echter niet makkelijk gemaakt. Af en toe wordt de schriftuur niet alleen erg academisch maar ook eigenzinnig en grillig. Dan moet men de nodige concentratie opbrengen om het betoog te blijven volgen, mede omwille van de lange, meanderende zinnen. Wat bv. te denken van "het eerder finalistische en actualistische karakter van zijn begrippenanalyse en het daarmee samenhangende terugkrabbelen van het standpunt van de historische relativiteit naar dat van een relationele objectiviteit verhullen met haar wat achterhaalde categorieën de nieuwe noölogische toestand." (Blz. 175)? Maar zulke verbale uitschuivers blijven gelukkig beperkt. Even vaak levert het boek spitsvondige beeldspraak op, zoals in de omschrijving van ideologiekritiek als: "men zoekt de 'latentie' op, datgene dat in de boodschap verpakt zit zoals een hoop Grieken in het paard van Troje, en men probeert het door het aan te duiden in de kiem te smoren voordat het de kans krijgt zichzelf te manifesteren" (blz. 189).

Ondanks de heterogeniteit van de behandelde thema's en theorieën kan dit werk geslaagd worden genoemd. De auteurs demonstreren met verve dat klassieke sociologische thema's als macht en bureaucratie een herlezing vanuit een temporeel perspectief kunnen gebruiken. Ook het voortdurende benadrukken van de inzichten uit de interpretatieve sociologie werkt vaak verfrissend. Dit boek zal dan ook ongetwijfeld leerrijk zijn voor degenen die minder begane wegen willen verkennen om over sociologische problemen en thema's na te denken. In het Nederlandse taalgebied, waar publicaties over sociologische theorie sowieso erg dun gezaaid zijn, vult het werk in die zin ook een lacune in.

Gert Verschraegen

Aafke Komter, Jack Burgers & Godfried Engbersen, *Het cement van de samenleving: Een verkennende studie naar solidariteit en cohesie*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2000, 142p.

Sinds enkele jaren is er duidelijk sprake van een groeiende bezorgdheid over een mogelijk uit elkaar vallen van maatschappelijke verbanden en een verzwakking van de sociale cohesie in de westerse samenlevingen. Deze bezorgdheid vinden we niet alleen terug in academische kring maar ook bij beleidsverantwoordelijken en bij diverse geledingen van het maatschappelijk middenveld. Toch gaat het hier zeker niet om een nieuw fenomeen; veeleer om een hernemen van een van de traditionele kernvragen van de sociologie. Ook bij auteurs als Tönnies en Durkheim komt reeds de vraag terug hoe een maatschappelijke ordening kan blijven bestaan, ondanks processen van differentiatie en modernisering. In hun boek *Het cement van de samenleving* nuanceren Aafke Komter, Jack Burgers en Godfried Engbersen het huidige klimaat van cultuurpessimisme, zoals we dat bijvoorbeeld terugvinden in de invloedrijke geschriften van Robert Putnam. Hun stelling is daarbij niet dat er geen sprake zou zijn van een teloorgang van de maatschappelijke cohesie. Ze gaan er veeleer vanuit dat het al te simplistisch is de evolutie te willen vatten in termen van 'meer' of 'minder'. Cohesie en solidariteit zijn volgens hen begrippen die veel verschillende dimensies omvatten, waardoor er niet altijd sprake is van duidelijke evoluties, maar veeleer van inhoudelijke verschuivingen: "Veronderstellingen over een toe- of afname van solidariteit of cohesie lopen stuk op het veelvormige karakter van solidariteit" (p. 111). Individualiseringstendensen, zoals die in Nederland bijvoorbeeld worden geconstateerd door de studies van het Sociaal en Cultureel Planbureau, zullen dan ook niet leiden tot een verdwijnen van cohesie en solidariteit, maar wel tot de ontwikkeling van andere vormen van maatschappelijke orde. De auteurs werken deze stelling uit in een vlot leesbare bundel, die echter als secundaire literatuur dient te worden gekenmerkt. Dit fraai vormgegeven boek is perfect bruikbaar in het onderwijs, maar reikt weinig nieuwe inzichten aan voor wie het wetenschappelijk debat reeds enige tijd volgt.

Dat neemt niet weg dat de auteurs een belangrijke nuancering aanbrenge(n) bij de eenzijdig positieve benadering van cohesie en solidariteit, die we in een deel van de sociologische literatuur terugvinden. Solidariteit gaat immers steeds gepaard met exclusiviteit: we zijn solidair met de leden van een welbepaalde groep en niet zo maar met iedereen. Solidariteit betekent dus telkens dat sommigen hiervan wel zullen kunnen profiteren, terwijl anderen zullen uitgesloten blijven. De auteurs trekken hieruit ook enkele belangrijke beleidsconclusies. Zeker in de Angelsaksische literatuur stelt men het vaak voor alsof de door de overheid georganiseerde formele zorg en de informele mantelzorg zich gedragen als communicerende vaten. Hoe meer professionele zorg de overheid organiseert, hoe minder gewone burgers geneigd zullen zijn hun verantwoordelijkheid ten opzichte van hun medeburgers op te nemen. Zeker bij conservatieve auteurs als Peter Berger en Richard Neuhaus speelt op de achtergrond het idee mee dat een (te) sterke mate van overheidsinitiatief negatieve gevolgen kan hebben voor het particuliere initiatief. Komter, Burgers en Engbersen stellen echter dat formele en informele solidariteit complementair zijn ten opzichte van elkaar. De Nederlandse bevolking vertoont wel een grote mate van informele solidariteit, maar over het algemeen zal deze zorg enkel ten goede komen aan leden van het eigen netwerk, in eerste instantie familieden. Dit betekent echter dat personen die geen deel uitmaken van dergelijke netwerken, nooit zullen betrokken worden in dergelijke informele zorgarrangementen. De informele mantelzorg waar sommigen voor pleiten, is dus zeker niet in staat een universele dekking te voorzien, en alleen daarom al blijft een sterke mate van overheidsinitiatief noodzakelijk, zo stellen de auteurs.

In dit boek wordt het belang dat tegenwoordig wordt gehecht aan de integratie in netwerken ook nog op een andere manier gerelativeerd. In een onderzoek onder illegale migranten in Nederland tonen de auteurs aan dat toegang tot dergelijke netwerken inderdaad een belangrijke hulpbron kan zijn voor deze personen. Ook in moeilijke juridische en economische omstandigheden kunnen deze vluchtelingen rekenen op de solidariteit en de hulp van vooral hun landgenoten. Integratie in netwerken is hier inderdaad een vorm van 'sociaal kapitaal', zoals Putnam dat stelt. Maar uit deze studies blijkt ook dat deze netwerken een rem kunnen betekenen voor de kansen op sociale mobiliteit. Deze groep van vluchtelingen blijft in zekere zin ook opgesloten binnen deze netwerken, en ontvangt van daaruit weinig prikkels met betrekking tot het opdoen van beroepsvaardigheid of talenkennis. Een succesvolle maatschappelijke integratie van deze groep wordt met andere woorden slechts mogelijk indien ze er in slagen te ontsnappen uit deze hulpnetwerken.

Dit boek bestaat in feite uit twee grote delen. Aan de ene kant geven de auteurs een helder overzicht van de theorievorming over maatschappelijke cohesie (zij het dat ze daarbij wel uitgaan van het principe 'flink stappen, vlug thuis'). Aan de andere kant geven ze een overzicht van recent Nederlands, en voor een flink stuk zelfs eigen onderzoek. De samenhang tussen beide delen zou hechter zijn geweest indien er ook meer aandacht zou zijn besteed aan het internationaal onderzoek. De eindconclusie is relatief hoopvol: tendensen tot individualisering leiden volgens de auteurs

niet tot een vermindering van de maatschappelijke cohesie: "individualisering [moet] veeleer worden beschouwd als een nieuwe sociaal-culturele context, waarbinnen nieuwe typen afhankelijkheidsrelaties tussen mensen ontstaan en nieuwe vormen van solidariteit tot ontwikkeling komen" (p. 112). De auteurs gaan echter enigszins voorbij aan de vraag of deze nieuwe en meer transiënte vormen van solidariteit even krachtig kunnen zijn als de meer traditionele vormen.

Marc Hooghe